

שמעתא עמיקתא

גליון תקפ"ח | פרשת מקץ | תשפ"ד | קהילת הניכוי הישיבות | רמות ב' | ירושלים תובב"א

שמעתא אליבא דהלכתא

משיעורי הרה"ג הרב יוחנן בורגר שליט"א
מו"ץ וראש כולל הוראה רמות

כשיש ספק במקום הדלקה האם יש להדליק שתי חנוכיות

א. ספק דרבנן לקולא. ב. יש משום עקירת קיום המצוה. ג. במקום איסור – ספק בוסתות וכדו'. ד. ספק דרבנן לקולא בנרות חנוכה. ה. אין מכריעים. ו. אפשר להחמיר בקל.

א. ספק דרבנן לקולא

עיין ברמב"ם (שרש א, ונשה קעד, ועיין לאו שים) שכתב שכל מה שצונו חכמים לעשותו וכל מה שהזהירונו ממנו כבר צוה משה רבינו ע"ה בסיני שהוא צונו לעשותו והוא אמרו ע"פ התורה אשר יורוך וגו', והזהירונו ית' מעבור דבר מכל מה שתקנו אותו או גזרו ואמר לא תסור וגו', ע"כ. ולמד הרמב"ם (שרש א) שכוונת הרמב"ם שהעובר על איסור דרבנן עובר על איסור תורה ממש. וכן הבין המגילת אסתר (שרש א), וביאר שלפי הרמב"ם הטעם שספק דרבנן לקולא הוא משום שמחלו ליקרייהו. ועיי' עוד בשמעתא עמיקתא גליונות כ"ה ושס"ג. וכתב התרוה"ד (סי' רסא) הביאו הב"י (סי' קס) והמ"א (סי' קיג) ובמ"ב (סי' קמז). שמח' בכלל ספק. וכיון דקיי"ל דספק דרבנן לקולא היכן דאיכא ספק במקום הדלקה נרות חנוכה וכדו' לכאורה פטור מקיום המצוה, ואע"פ שאם ידליק בפנים יצא ידי"ח בדיעבד כמבואר באג"מ (חידושי סי' קה), מ"מ אין בכה"ג פטור כמבואר בר"ן דלהלן (שהרי כתב בענין ספק בקריאת המגילה דמעינקר הדין חשיב ספק דרבנן לקולא אע"פ שאם קרא בי"ד ידי"ח). ועיי' בשמעתא עמיקתא גליון י"ב.

ב. יש משום עקירת קיום המצוה

אלא דבענין חיוב הסיבה בדי' כוסות שנינו בפסחים (קפ) תרי כסי קמאי בעו הסיבה דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות, תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה, מאי דהוה הוה, ואמרי לה להאי גיטא אדרבה תרי כסי בתראי בעו הסיבה, ההיא שעתא דקא הוה חירות, תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה דאכתי בעדים היינו קא', השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי אידי ואידי בעו הסיבה, ע"כ. וכתב הר"ן שם (כג. ברי"ף ד"ה והשתא) דאע"ג דקיי"ל דכל ספק דרבנן לקולא הכא כיון דלאו מילתא דטירחא היא עבדינן לרווחא דמילתא כך פירוש ז"ל. ול"נ דע"כ בעי למיעבד הסיבה בכלהו דאי נזיל לקולא אמאי נקיל בהני טפי מהני ואי נקיל בתרווייהו הא מיעקרא מצות הסיבה לגמרי, ע"כ. מפירושו הראשון מוכח שלעולם אזלינן לקולא אף בגוונא שנעקרת התקנה לגמרי, אולם לפירושו השני יש להחמיר בשניהם, אבל דוקא בכה"ג שאין שום סברא להכריע לתפוס יותר א' משני הצדדים.

אולם במגילה (ב. ד"ה ולענין) כתב דעירות המסופקות האם הם מוקפות בזמן יהושע בן נון או לא, קוראים המגלה ביום י"ד בלבד דהולכין אחר רוב עירות שרובן לא בעו הסיבה דאכתי בעדים היינו קא', ועוד שאפי' תאמר שהוא ספק שקול הו"ל ספק של דבריהם ולקולא ונמצא פטורות בשניהם ומבטל ממנו בודאי מקרא מגילה לפיכך קורא בראשון ופטור בשני, ודאמרין בגמ' אטבריה והוצל שהיו קורין בהן בי"ד ובט"ו במדת חסידות היו נוהגים כן, ע"כ. ופירש המשנה למלך (מגילה פ"א ה"א) דכוונת הר"ן דמן הדין הוה ספק של דבריהם אלא לא אפשר למייל לקולא דאי"כ נמצא אתה פטור בשניהם, מש"ה אמרין דיקרא בראשון ופטור בשני משום דהוה ספק של דבריהם דשמא נפטור במה שקרא בראשון, והא דאמרין דיקרא בראשון הוא משום דכיון דע"כ צריך לקרות יום א' צריך לקרות בי"ד דתיק שבהא המצוה לידו צריך שיקיימה, ע"כ.

ועיי' בשמעתא עמיקתא גליונות כ"ה ושס"ג. וכתב התרוה"ד (סי' רסא) הביאו הב"י (סי' קס) והמ"א (סי' קיג) ובמ"ב (סי' קמז). שמח' בכלל ספק. וכיון דקיי"ל דספק דרבנן לקולא היכן דאיכא ספק במקום הדלקה נרות חנוכה וכדו' לכאורה פטור מקיום המצוה, ואע"פ שאם ידליק בפנים יצא ידי"ח בדיעבד כמבואר באג"מ (חידושי סי' קה), מ"מ אין בכה"ג פטור כמבואר בר"ן דלהלן (שהרי כתב בענין ספק בקריאת המגילה דמעינקר הדין חשיב ספק דרבנן לקולא אע"פ שאם קרא בי"ד ידי"ח). ועיי' בשמעתא עמיקתא גליון י"ב.

וכ"כ החת"ס (ארו"ח ריש סי' קסא, ועיי' ד"ה ואמנם).

והיה מקום לחלק דשאני מגילה דמאחר שהקורא בכרך המוקף חומה מיהושע בן נון בי"ד יצא בדיעבד כדאיתא בירושלמי (מגילה פ"ב ה"ג), אמרין שיקרא בי"ד, משא"כ בהסיבה שאין סברא להוציא א' יותר מהשני. שו"ר שכן יושב בתורת חסד (ארו"ח סי' לח אות ג). וחילק עוד דשאני ד' כוסות שברך חלה חובת מצות הלילה. וכ"כ בקהילות יעקב (ברכות סי' א אותיות ד-ה) דכוונת הר"ן בהאי דד' כוסות דדמי להא דשני שביילין ובאי לשאול בבת א' ששניהם טמאים, וכן הכא הוה כבאו בב"א דמתחילת הלילה חל כבר עליו כל חיובי סדר הלילה וכשמסתפקין בהסיבה הו"ל כמסתפק בב"א על כל הד' כוסות וכל בב"א אי"א לומר היתר לשום צד. וכל זה לדעת הר"ן, אולם דעת הריטב"א (מגילה ה: ד"ה גופא) שמן הדין במקום ספק אי"צ לקרוא את המגילה כלל דספיקא דרבנן הוא ולקולא, אלא דלא נימא דלא ישראל יניחו וגם משום פרסומי ניסא אית לן למעבד חד יומא לבד מיהת היינו יום י"ד דקרו ביה רובא דעלמא והזיקו ור"א מדת חסידות נהגו בי"ד ובט"ו, ע"כ.

ודעת הרמב"ם (מגילה פ"א ה"א) דקורין ביום י"ד בט"ו ומבירנן על קריאתה בי"ד בלבד והואיל והיא זמן קריאתה לרוב העולם. ויצא שיש ג' שיטות בענין ספק דרבנן באופן שאם מקילים עליו יש משום עקירת התקנה, דעת הר"ן שמחמירים בא' מהם. דעת הריטב"א שמעינקר הדין אזלינן בשניהן לקולא. דעת הרמב"ם שמחמירים בשניהם. ופסקו הטש"ע (סי' תרפח סע' ד) כהרמב"ם. ובטעם שמברך בי"ד כתב במ"ב (סי' קמז) כפירוש הגר"א הנ"ל דהיינו משום דאם קרא ביום י"ד יצא בדיעבד, ע"כ. אולם הגר"א בביאורו (שם) גופא פסק כהר"ן. ומבואר בשער הציון (שם אות ט) דאע"פ דלא נקטינן כהגר"א עכ"פ מצרפינן דעתו לקולא.

ג. במקום איסור – ספק בוסתות וכדו'

אלא דלכאוי השו"ע סותר דברי עצמו. דיעונו בראב"ד (נבחה"ש שער תקון הוסתות פ"א אות ד) שכתב שאם רגילה לראות בהנך החמה ולא קים לה שפיר אי קודם ה"ן דהתא או אחריו, אסורה ביום וסתה ביום ובלילה. והבעל המאור (אות ג) תמה עליו דהוי ספק דרבנן לקולא. והרא"ש (שם פ"ט סי' ג) כתב בשם הראב"ד לאסור רק ביום כי וסתות דרבנן והו"ל ספיקא דרבנן ולקולא ולא חיי' אלא ליום שהוא ודאי בימי נדתה. וכהרא"ש פסק השו"ע (וידו"ש סי' קפד סע' ד) והשו"ף (סי' קיג) הביא טעמו של הרא"ש. וכ"כ בביאור הגר"א (שם וסי' קפט אות מ) דבוסתות דרבנן אזלינן לקולא. והסד"ט (סי' קפט סי' קיג וסי' א ד"ה וקשה) נקט דבוסתות לא אזלינן לקולא. אולם עיי"ש (סי' קפד אות ז) שסותר דברי עצמו. וכתב הלחם ושלמה (סי' קפט שמלה סי' ט) שהסד"ט החמיר דוקא בנדון דשם משום דבכל דא איכא חומרא ושו"ע, ולכן אין נתייר הייה כתייר קוליה ודליק ודליק ודליק להחמיר. אולם אם משמע כן מהסד"ט שם. ועיי' בפרד"ס רימונים שחולק על הסד"ט שהחמיר בזה. וכן הוא בב"י (סי' קפט) בשם הרשב"א (נדה יא), וכן הוא ברמב"ם (שם ד"ה אלא). וכן מבואר בחו"ד (סי' קפד סי' א) ובחכ"א (כלל קיב אות ה). וכן פסק השבט הלוי (ח"ה סי' קפד אות א).

ומבואר דהשו"ע נקט בספק בוסתות שהם דרבנן לאסור רק ביום ולא בלילה. ולכאוי צ"ע דלפי מה שפסק כהרמב"ם בענין קריאת המגילה, גם הכא צריך היה להחמיר גם ביום וגם בלילה. וע"כ לומר שגם הרמב"ם מודה בעלמא שא"צ להחמיר בשניהם, וקריאת המגילה שאני דאמר טפי, וכמ"ש הפמ"ג (פתיחה כוללת ח"א אות יח) שלפי הרמב"ם קורא יומיים משום דמגילה בכלל דברי קבלה וספק דברי קבלה ס"ל להרמב"ם שדינו כספק תורה לחומרא. וכן דעת האבני"ז (ארו"ח סי' תקטו אות כח). ועיי' בחתן סופר (סי' עט) מש"כ לבאר דעת הרמב"ם. ועיי' בשמעתא עמיקתא גליונות קל"ד וקט"ו בענין ספק דברי קבלה לחומרא או לקולא. ועיי' בשער המלך (מקוואות פ"ח) מש"כ לחלק עוד בזה. והתורת חסד (ח"א רס"ח לה) דחה דבריו. ועיי' בקהילות יעקב (ברכות סי' א ד"ה אף).

ועיי' עוד בחת"ס (וידו"ש סי' קס) שכתב דאי שכחה ולא ידעה כלל זמן קביעותה ונסתפקה אי קבעתה א' מן הוסתות ג"פ או לא, אין בידי התניר כלל. אבל המהר"ר אסאד (ח"א וידו"ש סי' קפ) כתב דכיון דוסתות דרבנן אמרין בכה"ג סד"ר להקל ואי"צ לחוש לכל הימים. ועוד, דמכיון דרוב הנשים יש להן סימנים בגופן ביום הוסת סמוך לו, אי"כ כל שלא מרגשת שום סימן יכולה לבדוק אי"ע ומותרת לבלעה לחן מים ל' מתחילת ראיתיה שהוא זמן עונה בינונית. ובדרך זה פסק ההר צבי (וידו"ש סי' ק). וכן דעת השבט הלוי (ח"ה סי' קג אות ה) ושבוש"ל שם סע' ב סי' ב סיכום אות ח) אלא דכתב שאם יודעת בערך כמה ימים שיש להתפקע עליהם, כגון שיודעת שראתה בין כ"ו לכ"ח, יש להחמיר בהם.

פניני הלכה

האם במקום ספק דרבנן לקולא יכול לברך על קיום המצוה

א. איתא בשבת (כא.) מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, מאי לאו דאי כבתה הדר מדליק שלה, לא, דאי לא אדליק מדליק, ואי"ל לשיעורה (פרש"י שהיא בה שמן כשיעור הזה ומיהו אם כבתה אין זקוק לה). וכתב הרשב"א והא נמי דקתני עד שתכלה רגל מן השוק, ופרישנא דאי לא אדליק מדליק, לאו למימרא דאי לא אדליק בתוך שיעור זה אינו מדליק, דהא תנן (מגילה כ:.) כל שמצותו בלילה כשר כל הלילה, אלא שלא עשה המצוה כתקנה דלכא פרסומי ניסא כולי האי, ומיהו אי לא אדליק מדליק ולא הפסיד אלא כעושה מצוה שלא כתקנה לגמרי.

אולם התוס' (ד"ה דאי לא) פי' דאי לא אדליק מדליק, אבל מכאן והילך עבר הזמן, ואומר הר"י בן פורת דיש לזוהר ולהדליק מיד שלא יאחר יותר מדאי, ומ"מ אם יאחר ידליק מספק דהא משני שינוי אחרים. ע"כ. והיינו דלשינוי קמא אי עבר הזמן תו לא מדליק, והני שינויי פליגי אהדדי. מיהו כתי' התוס' שם משמיה דר"י נר' דעתה אין לחוש מתי ידליק לפי דאנו אין לנו היכרא אלא לבני הבית שהרי מדליקין בפנים. וכיוצא בתי' הרא"ש (סי' ט) דאי לא אדליק מצוה מדליק, אבל מכאן והילך עבר הזמן, הלכך אע"פ שמתרץ תי' אחר ראוי להחמיר ולהדליק נ"ח בתחילת הלילה, ונר' דלדין שאנו מדליקין נ"ח בפנים ואין היכרא אלא לבני הבית אין להקפיד ע"ז.

אולם הרמב"ם (תוכחה פ"ד ה"ה) כתב - אין מדליקין נ"ח קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה, לא מאחרין ולא מקדמין. שכן או הו"ד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק, וכמה הוא זמן זה כמו חצי שעה או יותר. עבר זמן זה אינו מדליק. וצריך ליתן שמן בנר כדי שתהא דולקת והולכת עד שתכלה רגל מן השוק. ע"כ.

ומבואר דס"ל דלשינוי קמא אם עבר הזמן ולא אדליק תו אינו מדליק, וא"פ בזה"ז הדין כן. וכתב הב"ח (סי' תרע"ב סי' ב) דס"ל דלישני לא פליגי ומשייה פסק דקרייהו. וכיוצא בתי' הרמב"ם (משב"ז סי' א) דמשמע דהרמב"ם פוסק כבי' תי' הגמ' לחומרא. ג. וכתב הטור (שם) מצותה מסוף שקיעת החמה עד חצי שעה מן הלילה שאז היא עם עוברין ושבתין ורואים אותה ואיכא פרסומי ניסא, הלכך צריך ליתן בה שמן כזה השיעור וכו', ומ"מ עדיין זמנה כל הלילה. ודלא כרמב"ם שכתב שאם לא הדליק עם שקיעת מדליק עד שתכלה רגל מן השוק, עבר זמן זה אינו מדליק.

והב"י (שם) השיג דלא הו"ל לכתוב ודלא כהרמב"ם, מאחר שא"פ לדברי האומר מדליק אינו מדליק אלא מספק. ע"כ. ונר' דהטור דייק לשון הרא"ש שכתב "הלכך אע"פ שמתרץ תי' אחר ראוי להחמיר ולהדליק נ"ח בתחילת הלילה" דמשמע דאינו אלא חומרא, מיהו אם יאחר יכול להדליק ולברך. ודלא כדמשמע מהרמב"ם דאחר זמן זה לא מצוה להדליק ולברך.

ולדינא כתי' השו"ע (סי' תרע"ב) דלכתי' מדליק עם סוף שקיעתה, ואם שכח או הו"ד ולא הדליק עם שקיעתה מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק, ומיהו הני"מ לכת' אבל אם עבר זה הזמן ולא אדליק מדליק והולך כל הלילה. [והרמ"א כתי' דיי"א ש"א"צ ליהור, ותי"מ טוב ליהור].

וכתב המג"א (סי' קי) - בב"י כתי' ולא הדוי ספיקא דדינא, ואי"כ משמע דאין לברך, אבל מדסתם בשו"ע משמע דעתו שיהיה. ובהגה"מ (פ"ד אות ב) כתב כל זמן שבני הבית נעורים, אפי' עד עמוד השחר. וכן נראה לי להורות.

ולמעשה כתי' המשנ"ב (סי' קי"א) דאם בא לביתו קודם עו"ש ומצא בני ביתו שנים, מן הכוון שיקצם כדי שישלח להדליק בברכה. ובשה"צ (סי' קי"א) הביא דברי המזרח משה (סי' קי) דלדעתו ולא שכתב או נאנס ולא הדליק עד שישנו כולם יקצו שנים או שלשה מהם ודליק, ואם אי"א להקצם מ"מ יברך וידליק. וסיים בשה"צ דמסק בברכות להקל, ומ"מ מי שרוצה לנהוג כהחמ"ד דשפך אין מחוץ לדו.

ג. וכתב הב"ח (סי' ב) דאע"פ דאיכא בי' לישני בגמ' כתי' המפרשים שיכולו להדליק כל הלילה, לפי שתופסים דהני לישני פליגי ובשל כוספריים הלך אחר המהלך. וכ"כ ראמ"ה (סי' תתמ"ג) שמצא בשן ר"ת דבהני תרווייהו אזלינן לקולא. וזהו דעת רוב הפוסקים שיכולו להדליק כל הלילה, כמ"ש הטור, והכי נהוג.

